

Коста Милутиновић

Нова студија о Туцовићу

Др Десанна Савићевић, Друштвена и политична теорија и критика у радовима Димитрија Туцовића. Издавачко предузеће „Рад“, Београд, 1973.

О животу, раду и друштвено-политичким концепцијама Димитрија Туцовића, истакнутог марксистичког теоретичара, организатора и руководиоца класног радничког покрета у Србији, који је снажно утицао на развој социјализма код свих јужнословенских и балканских народа, постоји већ низ студија, расправа, чланака и прилога, који осветљавају његов маркантни и значајни историјски лик. Споменимо само радове Сергија Димитријевића, Трише Кацлеровића, Драгише Лапчевића, Веселина Маслеше, Душана Недељковића, Косте Новакковића, Моше Пијаде, Јаше Продановића, Јована Скерлића, Владе Струтара, Филипа Филиповића, а од страних писаца нарочито Хармана Вендела. Писани са разних аспеката и из разних личних перофектива, ови радови су, сваки на свој начин, допринели ближем познавању и сагледавању Туцовићевог историјског лика, иако он још ни данас није свестрано потпуно осветљен. То је сасвим разумљиво, када се имају у виду чињенице да још нису прикупљени и проучени сви Туцовићеви чланци, објављени у странијој и нашој социјалистичкој штампи, ни његова писмена заоставштина, ни записнице са седница главне управе Српске социјалистичке партије.

До данас у историјској литератури о Туцовићу постоји свега један покушај монографије (Димитрије Туцовић, његов жи-

вот и рад, од Николe М. Поповића, Београд, 1934.), али је он рађен ненаучно и публицистички, без архивских истраживања, без савремених научних метода, само на основу јединствено употребљених извора и делимично кориштене грађе, тако да не представља веродостојни портрет овог истакнутог марксистичког теоретичара и руководиоца првог класног радничког покрета у Србији.

Студија проф. др Десанке Савићевић не представља још потпуно монографију о Туцовићу, у којој би био приказан целокупан његов живот и рад, његов идејни развој и његова улога у радничком покрету, али значи позитиван прилог изучавању његових теоретских поставки, његове марксистичке критике капиталистичког поретка и империјалистичке политике великих сила у свету и на Балкану почетком XX века. Анализирајући Туцовићеву критику империјализма и колонијализма, ауторка је у првом поглављу своје студије истакла „да је Туцовић јасно уочио да је“ за империјализам почетком нашег века битна владавина финансијског капитала... и показао како концентрација производње и стварање монопола нужно доводе до господства финансијског капитала“.

Ауторка је с разлогом упозорила на Туцовићеву непоштедну критику аустроугарске завојевачке политике на Балкану и на његов покушај да ту исту

политику демаскира преко стране социјалистичке штампе. Тако, за време свога боравка у Берлину (1908), он је између осталог написао значајан чланак **Аустро-Угарска на Балкану** и покушао да га објави у листу *Vorwärts*, главном немачке социјалне демократије. Редакција овога листа и ако је у принципу стојала на антиимперијалистичким позицијама, одбила је да објави овај Туцовићев чланак, јер је уствари погрешно одобравала аустроугарску империјалистичку политику на Балкану. Одбијени чланак Туцовић је штампао у **Радничким новинама** (19. II 1908.), са саопштењем да чланак у *Vorwärtsu* није угледао света зато што је „немачка партијска штампа у овом питању поглавило отворила паљбу против руског апсолутизма, готово губећи из вида интересе и права балканских народа...“

Проучавајући необјављене записнике седнице главне управе Српске социјалистичке партије, ауторка је пронашла низ занимљивих појединости о Туцовићевим ставовима. Тако, на пример, у записнику са седнице од 3. VI 1908. стоји: „Друг Туцовић јавља о томе како влада у Босни и Херцеговини поступа према тамошњем раднику. Радничке агитаторе протерују, конгресе су им забрањили, изасланике из Србије и Новог Сада, Угарске и Хрватске протерали су из Сарајева. Утврђено је мишљење у целом свету и у нашим другарским партијама на страни да Аустрија културним средствима делује на благостање тамошњег народа. Ту лаж треба разбити тиме што ћемо и ми преко интернационалног секретаријата обавестили социјалистичку интернационалу о раду Аустрије и терору који она врши над радницима и народом у Босни и Херцеговини“.

Ауторка је с разлогом истакла да је Туцовић проишљиво сагледао све елементе аустријског режима у окупираној Босни и Херцеговини. Један од моћних инструмената у спровођењу политике *Divide et impera* био је клерикализам: „Бечка влада је од почетка окупације свим силама настојала да преко католичке цркве и сарајевског над-

бискупа Јосипа Штадлера распирује верску нетрпељивост и националну мржњу, да изазива сукобе међу народима...“. У **Меморандуму о политичком положају радничког покрета у Босни и Херцеговини** Туцовић је упозорио на главне карактеристике негативног деловања клерикализма: „Да би се колоније у административном смислу модернизовале, управа је потпуно пала у руке народу туђег, католичког становништва. На тај начин клерикализам је заузео повлашћен владајући положај. Са својом моћном, по форми милитаристичком организацијом и жудњом да народ заглупи, да би га лакше експлоатисати могао, клерикализам је постао моћним савезником владајућих, јер је изазвао религиозни антагонизам и тиме идеју националног ослобођења потиснуо у позадину. У томе лежи узрок што се клерикализам као војничко-бироградском управом у Босни и Херцеговини у току времена потпуно идентификовао“.

Туцовићева борба против аустроугарске анексије Босне и Херцеговине, његова критика званичне политике тадашње београдске владе која је захтевала територијалне компензације на рачун анектираних покрајина, и његова критика опортунистичких ставова првака Друге интернационале према босанском питању приказани су суморно и непотпуно, без улажења у детаље и појединости. Тако, на пример, Туцовић је оштро и бескомпромисно подвргао критици неправилно и немарксистичко држање Адлера, Бауера, Ренера, Вернштајна, па чак и Жана Жореса за време анексионе кризе. Ауторка само летимично спомиње њихове опортунистичке ставове, не улазећи у детаљнију анализу и свестранија критичка испитивања, као што би то ова значајна проблематика несумњиво заслужила. Указујем на студију Зорице Прикелмајер **Српска социјалдемократија у анексионој кризи** (Београд, 1953.), на основу расправе **Анексија Босне и Херцеговине и социјална демократија** (Преглед, Сарајево, бр. 9, 1964.) и на реферат **Смиљане Ђуровић Димитрије Туцовић и српска социјалдемократска па-**

ртија према анексији Босне и Херцеговине (у зборнику реферата Српска социјалдемократска партија, Београд 1965.).

Много исцрпније, потпуније и свестраније оцртала је ауторка Туцовићев принципипјелан став према погрешним схватањима и неправилним интерпретацијама велике већине првака и теоретичара Друге интернационале о ослободилачкој борби јужнословенских и балканских народа. Теорије аустромарксиста о нацији подвргнуте су оштрој и оправданој критици. Шпрингерова дефиниција нације као савеза људи који једнако мисле и једнако говоре ауторка обележава као „субјективистичку, мистичку дефиницију“, а за Бауерову „мутну мистерију о нацији као психолошкој, психичкој заједници“ с разлогом каже да се „битно не разликује од буржоаског одређивања нације тзв. заједничким националним духом“. Штавише, Ото Бауер је отишао тако далеко да је сасвим немарксистички тврдио да „виша култура даје право на туђи рад“. Још више се удаљио од основних марксистичких теза о праву свакога народа на самоодређење Хајнрих Кунов, који је у књизи *Partei zusammenbruch* (Берлин, 1915.) отворено негирао принцип равноправности народа, начело националне независности и право народа на самоопредељење. Против ових и сличних аустромарксистичких теорија оштро је устао Туцовић у низу својих чланака и у својим говорима и дискусијама на конгресу Интернационале у Копенхагену 1910. Ауторка је дала добру анализу Туцовићеве критике аустромарксистичке теорије о „културној аутономији“, која је под маском демократије садржавала прикривене компоненте хегемонизма владајуће нације, монопола владајућих класа и одржавања постојећег поретка.

У књизи је позитивно оцењен Туцовићев критички став према младотурској револуцији. Док су многи социјалисти у западнонемачким земљама наивно веровали у прогресивност Младотурака, док се чак и један Жан Жорес јавно залагао за „напредну“ младотурску царевину и предлагао балканским

народима да се драговољно ставе на располагање „напредним Младотурцима“, дотле је Туцовић један од састављача *Меморандума Српске социјалистичке партије и Бугарске социјалистичке демократске радничке партије* (1910.), поднесеног конгресу Интернационале у Копенхагену, у коме се констатују ове чињенице:

„Наша је дужност сад да пред социјалистичким светом утврдимо да Младотурци ама баш ниједно од својих обећања ни су испунили. Они су, напротив, својим злочивачким и насилничким делима надмашили и стари режим Абдула Хамида. Уместо да остваре прокламовану слободу, једнакост и братство, они су се борили свим могућим средствима да угуше буђење хришћанског становништва.

Уместо да омогуће слободно учење и акцију народа у политичком животу, они, уколико даље иду, утолико енергичније намећу систем убиственотуторисања једне турске владајуће класе која не само што је туђа народу него је и до сржи неспособна, некултурна, корумпирана и крвожедна“.

Ауторка је посветила посебно поглавље Туцовићевим федералистичким концепцијама и сасвим уместно истакла да је он „теоријски тумач и носилац идеје Балканске федерације социјалистичке демократских република као будућег облика уређивања самосталних и суверених јужнословенских и балканских народа“. Од Туцовићевих предходника ауторка стимиње само Светозара Марковића као идеолога балканске револуције: „Марковићево схватање да се балкански народи могу ослободити само револуцијом стајало је у основи и језгру и Туцовићевих погледа на даљу борбу јужнословенских и балканских народа, уједно револуционарно ослободилачку и социјалистичку“. Међутим, Марковић је већ у својој књизи *Србија на Истоку* (1872.) писао о српско-буржоаској федерацији, а * својој последњој расправи *Социјализам или друштвено питање* (1874.), написаној свега неколико месеци пред смрт, он иде још један крунак корак даље: „Источна Швајцарска била би најјачи магнет да привуче

ПОВРА
ПОКРОВА

ослобођене словенске народе на Балканском полуострву; а ако би се ови сами раније ослободили, они би сами имали интереса да ступе у тешњу заједницу са својом браћом Србима и Хрватима преко Саве и Дунава...“

Када је реч о Туцовићевим претходницима можда је требало барем споменути студију Михаила Полита — Десанчића **Die orientalische Frage und ihre organische Lösung** (1862.), у којој је први пут пред велику европску јавност постављено органско решење источног питања у оквиру јужнословенске федерације и балканске конфедерације. Политова студија била је не само запажена у тадашњој јавности, него је снажно утицала и на формирање политичких схватања и идејну оријентацију многих јужнословенских политичара и јавних радника. Према истраживањима Васа Чубриловића: „Нема сумње да је Полит имао упулива пре свега на Светозара Милетића, затим Владимира Јовановића, Светозара Марковића и остале грађанске и социјалистичке теоретичаре и доцније, у XX веку“. Мађарски историчар Јожеф Тим (Тхим) вели: „Политове идеје су плодносно утицале на политичку и националну идеологију Светозара Милетића, каснијег вође угарских Срба“. По немачком историчару Јоакиму Килу (Kühl): „Полит је пресудно утицао на стварање политичких идеја код Срба“, поменице на Светозара Милетића, Светозара Марковића и Владимира Јовановића. Бугарски историчар Михаил Димитров је указао на Политов утицај на прве бугарске федералисте, првенствено на Љубена Каравелова.

У другом делу студије ауторка излаже и анализира Туцовићеву критику друштвеног и политичког развоја Србије почетком XX века, са посебним освртима на друштвено-економски систем, на пољопривреду и селаштво, на буржоазну производњу, на буржоазну пролетаријат. Детаљно и документовано су анализирани Туцовићеви погледи на развој уставности и парламентаризма у Србији: „Као политички мислилац и писац, Туцовић је са пуном све-

шћу о историјској условљености испитивао идејне и политичке струје и покрете у Србији, од конзервативно-буржоаског преко либерално-буржоаског до пролетерско-марксистичког, чијем је рађању, развитку и предвидљивом крају, односно перспективи посветио низ студија и огледа, који нам отварају целовите ретроспективне видике на друштвено-политичку и духовну стварност Србије“. Ауторка позитивно оцењује Туцовићево познавање историјских чињеница, његов научни метод, његов аналитички смисао и његову способност за синтезу.

Туцовић је подвргао критичкој анализи развој уставности његових првих скромних почетака па на даље, оштроумно уочавајући његове битне карактеристике. Повлачећи паралелу између устава од 1869. и устава од 1888. он констатује: „Устав од 1869. је реч либералне интелигенције и сеоских и варошких газда о условима под којима су желели владати народом, као што је Устав од 1888. исто тако реч радикалне интелигенције и буржоазije за обесправљавање радничке класе. Од 1869. српски либерализам носи лажно име, као што после 1888. наш радикализам није више радикализам“.

Ауторка је с разлогом истакла да је Туцовић у потпуности обухватио и анализирао „појаву и суштину и друштвено економске и политичке основе Радикалне партије, која је постепено прерасла од напредне ситнобуржоаске до крупнобуржоаске конзервативне партије и носиоца капиталистичке експлоатације“. Пратећи развој радикалне странке од њеног формирања и Тимочке буне до њене морално-политичке декаденције, Туцовић је констатовао: „Радикализам је савио земљу и народ у јарам једне најсебичније и најразорније антинародне владавине бирократских и плутократских котерија које су одувек биле најкрвнији непријатељ демократије“.

Најзначајније поглавље у овој књизи анализира и тумачи Туцовићеву критику национализма и шовинизма, чији су носиоци биле све буржоаске странке у Србији, а у првом реду Ради-

кална странка и њен шеф Никола Пашић, тадашњи председник владе. После великих победа у балканским ратовима, омиљена успесима, Пашићева влада повела је завојевачку политику према Албанији, заједно са буржоаским владама Грчке и Црне Горе. Да би нашла неко формално оправдање за своју завојевачку политику, Пашићева влада истакла је потребу изласка Србије на Јадранско море. Завојевачку политику српске буржоазије према Албанији заступали су, бранили и пропагирани Стојан Протић у књизи **Албански проблеми и Србија и Аустро-Угарска (1913.)** и Владан Ђорђевић у књизи **Арнаути и велике силе (1913.)**. Они су покушавали да докажу да албански народ тобоже нема услова за самосталан национални развој и за независан државни живот, пропагирани поделу интересних сфера између Србије, Црне Горе и Грчке, и правдали такву поделу потребом супротстављања завојевачким тежњама Аустро-Угарске Монархије и Краљевине Италије према Албанији.

Против произвољних излагања и недокументованих тврђења Стојана Протића и Владимира Ђорђевића најодлучније и најубедљивије је устао Туцовић у својој значајној књизи **Србија и Албанија. Један прилог критички завојевачке политике српске буржоазије (1914.)**. Анализирајући и оцењујући ово дело ауторка је с правом истакла да је њиме „научно схватање историје достигло један од својих највећих узлета код нас и да ће остати класично у нашој марксистичкој социолошкој и политичкој литератури“. Значај овог Туцовићевог дела састоји се у томе што је оно „образак критике ускоационалне, ускокласне спољнополитичке концепције Пашићеве владе која је била и инструмент класне и субјективне политике“.

Ауторка је с разлогом указала да је Туцовић предлачио у критици национализма и шовинизма, јасно уочавајући „да је национализам подстицан, потхрањиван и подржаван класним интересима владајућих слојева друштва“. На основу анализе Туцовићеве расправе „Герман-

ска“ опасност (1910.) ауторка закључује да је он успешно победио „националистичка схватања идеолога буржоаске реакције, коју су у империјалистичкој политици европских капиталистичких држава видели сукобе различитих раса, односно колонијалне и империјалистичке тежње. Немачке сматрале изузетном особином германске расе“. Одбацујући оваква једностранна схватања Туцовић „разоткрива друштвено-политичку суштину расистички израженог буржоаског национализма“, супротставља се метафизичким спекулацијама и „у самим економским односима историјског капитализма у епоси империјализма он салдедава узроке освајачке и колонијалне политике...“ Туцовић документовано доказује да се „империјалистичка политика енглеске, француске, руске и немачке буржоазије не може објашњавати расним обележјима ове или оне нације, оптужујући једне а бранећи друге, већ заоштреном конкурентском борбом и нарастајућим сукобом главних империјалистичких сила за нову поделу света“. Туцовић закључује: „Све што вреди, дакле, за колонијалну и освајачку политику капитализма уопште, вреди за политику Немачке посебице“.

У књизи је посвећена пажња и Туцовићевој критици панславизма, словенофилства и неословенства. Одлучан противник и бескомпромисан критичар унутрашње и спољашње политике царистичке Русије, Туцовић је у расправи **Неословенство (1910.)** доказивао да је словенство, панславизам, словенофилско и неословенско у ствари само „рефлекс историјских и политичких прилика под којима живе национално потиснути словенски народи“, који упиру своје погледе у Русију и очекују ослобођење од великог руског народа. Туцовић је образложио да су сва та надања и очекивања била само сањарије, илузије и обмане, јер мали словенски народи уопште нису могли доћи у контакт са великим руским народом, зато што се „на историјској позорници, као представник рускога народа, налазила само Русија повлашћених класа, дворске камариле

и дипломатије, она Русија која је највећи непријатељ аутономије и слободног груписања народа између Карпата и Јегејскога мора, Русија која је, ради своје освајачке политике, запечатила жалосну историју старог свесловенства уступањем Босне и Херцеговине Аустро-Угарској...“ Туцовић закључује да је и неословенство само „једна лаж која покрива различне и сасвим супротне тежње и циљеве“. Туцовић је погинуо већ у самом почетку првог светског рата, тако да није доживео Октобарску социјалистичку револуцију и рађање нове Русије.

Ауторка се укратко осврнула, без улажења у детаље и појединости, и на Туцовићеву расправу **Маркс и Словени** (1912.) и на његову полемику са Скерлићем о истој проблематици. Ауторка се сложила са Туцовићевом одбраном Марксове тезе, али се није користила ни резултатима ранијих истраживања Миодрага Протића (**Јован Скерлић и српска социјална демократија**, у књизи **Прошlost и садашњост**, (1960.) и К. Милутиновића (**Marks i Engels i Južni Sloveni, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru**, VI, 1969).

У књизи је веродостојно приказан Туцовић као доследан критичар милитаризма. Било је већ пре њега по неких буржоаских политичара са демократске грађанске левеце који су критиковали милитаризам, али су се његови аргументи битно разликовали од њихових поставки: „Док ови писци двоје парламентарну демократију и милитаризам, он види њихово јединство и везу која се огледа у милитаризацији целокупног државног и политичког живота. Добро је запазио класну суштину буржоаске државе и њеног апарата силе - војске. Уочио је појаву срашћивања буржоасије, династије, војске и бирократије... Истакао је да милитаризам представља подршку и основни инструмент класне владавине и класне организације капиталистичког друштва...“.

У трећем и последњем делу књиге приказана је Српска социјалдемократска партија као партија пролетеријата и радних маса, изложене су Туцовићеве концепције о јединству економске, политичке и теоријске борбе, анализирани су његови сукоби са анархосиндикалистима и директашима, објашњена је његова политичка стратегија и тактика, изнесени су његови погледи о науци уопште и марксизму посебно. У ретроспективном погледу целокупне његове активности убедљиво је истакнуто да је раднички покрет, коме је Туцовић стајао на челу, „постао један од ослонаца борбе за социјализам у свету“. Ауторка констатује: „Ваљда ништа убедљивије то не потврђује колико чињеница да се Социјалдемократска партија Србије уздигла до високе марксистичке партије опредељујући се за крајње лево крило Друге интернационале“. Као таква, она је стекла признања и самога Ленићина.

Раднички покрет под Туцовићевим руководством није био ограничаван само на Србију. Ауторка је тачно запазила: „Српска социјалдемократска партија са Туцовићем допринела је развоју радничког покрета у јужнословенским земљама и дала подстицаје његовом револуционарном усмеравању. Свакако, Туцовић је био најзначајнији марксистички теоретичар радничког покрета у јужнословенским земљама. Он је са Српском социјалдемократском партијом створио марксистичке традиције које су, уз допринос и заједничку сарадњу и настојања радничког покрета јужнословенских народа, постале револуционарно наслеђе Комунистичке партије Југославије, која је међу првим комунистичким партијама приступила Трећој интернационали“.

Књига Др Десанке Савићевић доприноси ближе познавању и свестранијем сагледавању сложене историјског ланца Димитрија Туцовића и отвара путеве даљим истраживањима.